

Cristian Chirca și Florin-Răzvan Mihai (coordonatori)

(1922 URSS 1991)

Un secol de la constituire, trei decenii de la destrămare
Percepții actuale

CORINT
ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

Cristian Chirca și Florin-Răzvan Mihai (coordonatori)

(1922 **URSS** 1991)

Un secol de la constituire, trei decenii de la destrămare
Percepții actuale

Prefață de Constantin Hlihor

*Transformări la marginea vestică a
„imperiului” sovietic. Ucraina, de la Șcerbîțki¹
la Kravciuk (1985-1994)*

Florin-Răzvan MIHAI

Puțini știu că, în urmă cu un secol, existau nu una, ci două republici ucrainene care, visând la un stat unic, indivizibil, au semnat Actul unificării (*Akt zlukî*) în 22 ianuarie 1919. Deși simbolic, atâta vreme cât cele două entități statale intenționau să-și păstreze propriile armate și guverne, gestul a rămas în memoria colectivă a poporului ucrainean drept încununarea eforturilor de secole pentru care „cei mai buni fii ai Ucrainei au luptat și au murit”, după cum menționa documentul istoric. Cu gândul la înaintașii lor s-au trezit în 21 ianuarie 1990 sute de mii de locuitori care, printr-o mobilizare de excepție, au ieșit în stradă și, după modelul balticilor, au alcătuit un lanț uman de aproximativ 700 de kilometri de la Kiev până la Lvov și, mai departe, până la Ivano-Frankivsk, trecând prin Jitomir,

¹ În ceea ce privește transliterarea din limba ucraineană, am preferat să adoptăm regula transcrierii simplificate a caracterelor chirilice, mai puțin excepțiile (Г, г – h; Г г – g, dar gh înainte de e și i; Є є – ie; И и – î; І і – i; Ї ї – ii) și cuvintele intrate în uz: așadar, vom avea Șcerbîțki, Novohrad, Brodî, Volodîmîr, Dmîtro, dar Kiev, Lvov, Jitomir, Harkov, Cernigov, Bogdan Hmelnițki ș.a.m.d.

Novohrad, Koreț, Rivne, Dubno, Brodî. Animați de idealul național, ucrainenii au arborat fără teamă steaguri în culori galben-albastru¹, au defilat cu pancarte având mesaje dintre cele mai îndrăznețe, ori s-au îmbrăcat în costume naționale.²

Acea zi istorică s-a încheiat cu un miting în Piața Bogdan Hmelnițki (în prezent, Piața Sofia), din apropierea Catedralei Sf. Sofia, unde au răsunit cuvintele scriitorului Oles Honcear: „[...] nu doar teritoriile și orașele se reunesc astăzi, ci însăși națiunea, sufletul ei rănit, dar nu răpus, sufletul ei renăscut acum!”³ Era începutul unui proces istoric încheiat la puțină vreme după aceea cu împlinirea visului multor generații de ucrainenii: proclamarea statului independent Ucraina, considerat de istoricii autohtoni drept cea de-a treia revoluție națională, a doua din secolul XX.⁴

I. Drumul către independență (1985-1991)

Stagnarea specifică Ucrainei sovietice de la sfârșitul anilor 1980 s-a datorat, în egală măsură, longevivului ei prim-secretar, brejnevistul Volodîmîr Scerbîțki, și lui Mihail Gorbaciov, care era convins că, păstrându-și influența asupra acestei republici

¹ De la începutul regimului Gorbaciov, drapelul ucrainean a fost pentru prima oară arborat de locuitori în 26 martie 1989, la un miting organizat la Lvov.

² Fotografii de la acest eveniment pot fi văzute aici: <https://www.radiosvoboda.org/a/archive-photos-zhyvyi-lantsiug-lviv-kyiv/30386492.html>; iar un film cu durata de 3 ore și 46 de minute, aici: <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/osa:d0185346-3ea3-402d-a1f8-0a9e327af513#>.

³ Apud Volodîmîr Litvîn, *Ukraina na meji tîsiaciolit (1991-2000 rr.)*, Alternativî, Kiev, 2001, p. 401.

⁴ A.H. Sliusarenko, V.I. Husev, V.P. Drojîn și alții, *Novitnea istoriia Ukrainî. Pidrucinik, Vișcea Șkola*, Kiev, 2000, p. 474.

de o evidentă importanță demografică și economică, Uniunea Sovietică își afirma în continuare statutul de superputere.¹

Problemelor caracteristice perioadei de final a Uniunii, comune tuturor republicilor din componența ei, li s-au adăugat și particularitățile din Ucraina: eterogenitatea istorică, religioasă și a culturii politice a celor două părți ale republicii (cea occidentală, fostă provincie austro-ungară, greco-catolică, și cea orientală, ortodoxă, parțial rusofonă), precum și apariția mișcării ecologiste, ca urmare a efectelor Dezastrului de la Cernobil.

S-a vorbit mult în literatura de specialitate despre naționalismul ucrainean al deceniului al nouălea al secolului trecut, prin care se înțelege îngrijorarea intelectualității ucrainene că, mai ales în orașele din est și sud, limba și cultura ucraineană² se aflau sub permanenta amenințare a procesului de rusificare și preocuparea elitei locale pentru afirmarea unei adevărate renașteri naționale.³ Acest îngrijorător fenomen al aculturației prin răspândirea limbii predominante a Uniunii, rusa, se manifestase încă din anii 1960–1970, dar în anii 1980 s-a acutizat. Și, pentru că reacția – posibilă în contextul deschiderii permise prin noile politici instituite de Mihail Gorbaciov – a fost pe măsură, i s-a spus „mișcare de apărare” – *ruh oporu*⁴.

Pentru ca nemulțumirile, mocnind de multă vreme, să iasă totuși la suprafață cu virulență a fost nevoie de un catalizator.

¹ Laura Blaj, *Ukraine's Independence and Its Geostrategic Impact in Eastern Europe*, în „Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe”, vol. 21, nr. 2-3, p. 167.

² De altfel, acesta este și motivul pentru care scriitorii ucraineni au jucat un rol vital în edificarea Frontului Popular aici.

³ Hélène Carrère d'Encausse, *Triumful națiunilor, sau sfârșitul imperiului sovietic*, Editura Remember, SIC Press Group, 1993, p. 143.

⁴ Andrew Wilson, *The Ukrainians. Unexpected Nation*, ed. a 4-a, Yale University Press, New Haven și Londra, 2015, pp. 152-153.

Iar forma sa a fost teribilă, un adevărat coșmar ce plana asupra omenirii de decenii întregi: o catastrofă nucleară.

Cernobîl, o dramă despre neputință și furie

Descrise pe larg în numeroase articole, studii, volume¹, filme artistice și documentare, evenimentele petrecute la centrala nucleară Cernobîl în 26 aprilie 1986 și ulterior sunt bine cunoscute, așa că vom insista mai ales asupra consecințelor lor pe termen scurt și mediu pentru locuitorii republicii.² Problemele generate de groaznicul accident au avut efecte asupra sănătății, mediului, economiei, societății în ansamblul ei, dar, într-un mod mult mai subtil, și asupra relațiilor cu Centrul de la Moscova. Încă o dată, dacă mai era nevoie, s-au evidențiat în acest context nefericit subordonarea față de și dependența de Kremlin, care a impus cu cinism autorităților locale decizia organizării festivităților prilejuite de ziua de 1 Mai, în ciuda avertismentului dat de experți asupra pericolelor la care erau expuși participanții la miting.

Nemulțumirea populației a crescut gradual. Mai întâi, în anul următor după producerea dezastrului, au apărut suspiciuni în legătură cu versiunea oficială asupra evenimentului, dar, mult mai grav, după doi ani au fost dezvăluite efectele medicale. Mulți

¹ În limba română se remarcă aceste două apariții editoriale de excepție: Svetlana Aleksievici, *Dezastrul de la Cernobîl: mărturii ale supraviețuitorilor*, traducere din limba rusă și note de Antoaneta Olteanu, prefată de Ion M. Ioniță, Editura Corint, București, 2015, respectiv Serhii Plokhly, *Cernobîl: istoria unei catastrofe nucleare*, traducere din limba engleză de Bogdan Perdivară, Editura Trei, București, 2021.

² Dezastrul de la Cernobîl a afectat direct 92 de localități, care au fost abandonate, iar alte 835 de așezări au avut de suferit, conform Sliusarenko, Husev, Drojîn și alții, *op. cit.*, p. 491.

ucraineni au fost nemulțumiți de ceea ce considerau a fi nepăsarea lumii, inclusiv a Occidentului, la problemele lor de sănătate. Locuitorii au fost cuprinși de furie din cauza modului în care oficialitățile ucrainene au încercat să schimbe perspectiva, laudându-se cu propriile eforturi de lichidare a urmărilor accidentului, și să asigure populația că nu există efecte secundare.¹ O preocupare reală în rândurile oamenilor de știință și ale autorităților sovietice s-a manifestat cu precădere spre sfârșitul lui 1988 și în 1989. Prin eforturile lor, s-au remarcat cercetătorii Kurkin (candidat în științe juridice) și Hrodzinski (biolog), care au insistat asupra efectelor devastatoare ale radiațiilor. În articolul său publicat în „Novii mir”, scriitorul Ales Adamovici a avertizat asupra pericolelor contaminării, mai ales în regiunile din sudul Belarusului. El a atenționat că zona Cernobilului era mult mai periculoasă decât declarau autoritățile. Preocuparea crescuse atât de mult în rândurile cetățenilor, încât ziarele ucrainene publicau săptămânal nivelul radiației alături de starea vremii.²

Îngrijorările referitoare la problema mediului înconjurător au dus la apariția unui fenomen inedit în Ucraina Sovietică, sub forma unor grupări care aveau ca obiectiv protecția mediului. Dintre acestea s-a remarcat Zelenii Svit (Lumea verde), prima asociație ecologică din Ucraina, înființată încă din decembrie 1987, sub conducerea lui Iuri Șcerbak și a altor scriitori și oameni de știință. Prin mobilizarea lor, 1988 a fost anul mitingurilor ecologiste: primul în aprilie, sub forma unei comemorări a victimelor, iar al doilea, în noiembrie, cu participarea a aproximativ 10 000 de persoane. Toți vorbitorii au pus presiune

¹ David R. Marples, *Ukraine under Perestroika Ecology, Economics and the Workers' Revolt*, Palgrave Macmillan, New York, 1991, pp. 18-20.

² *Ibidem*, p. 31.

asupra autorităților, cerând măsuri împotriva construirii unor viitoare centrale nucleare, ridicarea unor monumente în memoria victimelor accidentului și transparență din partea conducerii statului.¹ Contestând cu vehemență alte proiecte dăunătoare mediului, activiștii Zelenîi Svit au zădărnicit finalizarea canalului Dunăre-Nipru, a centralelor chimice din Crimeea și Zakarpattia (Transcarpatia), a podului peste Nipru către insula Hortița, cu statut de rezervație naturală, a altor construcții cu scopul generării de energie nucleară în regiunile Odessa, Harkov, Crimeea și Ciîhîrîn.² Influența unor reprezentanți ai societății civile în procesul de luare a deciziilor în Ucraina Sovietică era fără precedent.

Accidentul teribil de la Cernobîl a contat atât de mult în evoluția ulterioară a evenimentelor pentru că a anunțat câteva teme cu greutate în anii următori: incompetența partidului, suferința națională și distrugerea mediului înconjurător.³

„Cernobîlul spiritului”

O mobilizare similară s-a manifestat în sânul societății și într-o altă problemă, mai gravă pentru identitatea ucraineană: procesul rusificării – numit în istoriografia ucraineană și „Cernobîlul spiritului/conștiinței” („*duhovnîi Ciornobîl*”) –, denunțat tot mai energic de membrii Uniunii Scriitorilor încă

¹ Plokhyy, *op. cit.*, p. 302.

² Ase Berit Grodeland, *The „Greening” of Ukraine. An Assessment of the Political Significance of the Ukrainian Green Movement*, teză de doctorat, University of Glasgow, Institute of Russian and East European Studies, 1996, accesat la <https://www.gla.ac.uk/myglasgow/research/enlighten/theses/digitisation/>, p. 829.

³ Alexander J. Motyl, *Dilemmas of Independence. Ukraine After Totalitarianism*, Council On Foreign Relation Press, New York, 1993, p. 44.

din 1986. Conform statisticilor, oficial, doar 87,7% dintre ucraineni considerau ucraineana drept limbă maternă, dar, în realitate, procentul era și mai mic, întrucât și mai puțini dintre ei vorbeau fluent. În câteva regiuni nu existau deloc școli ucrainene (de exemplu, în Donețk, Cernigov, Harkov, Lugansk, Odessa, Mikolaiv).¹

Pornindu-se de la argumentul că limba ucraineană este folosită din ce în ce mai puțin în viața de zi cu zi, s-a cerut introducerea unor prevederi constituționale pentru apărarea limbii ucrainene, prin studierea ei obligatorie în școli. Așa cum și-a amintit mai târziu Leonid Kravciuk, pentru analizarea situației limbilor din republică, în aprilie 1988, sub conducerea lui s-a constituit chiar o comisie în cadrul Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene (Verhovna Rada Ukrainskoi RSR, în continuare Verhovna Rada). Pe adresa acestuia soseau de la cetățeni nenumărate scrisori conținând cereri și sugestii, fiecare provincie promovându-și interesele: locuitorii peninsulei Crimeea considerau că rusa ar fi trebuit să fie singura limbă oficială, în vreme ce galițienii solicitau același statut în favoarea ucrainenei, iar cei din regiunile Donbass și Dnipropetrovsk pledau ca ambele limbi să fie oficiale în republică.²

Chestiunea a intrat din nou în atenția autorităților republicane la sfârșitul lui 1988, iar Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist din Ucraina (PCU) și-a arătat sprijinul pentru înființarea unei societăți dedicate limbii ucrainene, idee concretizată prin apariția Societății Limbii Materne (Tovaristva „Ridnoi movi”). Pe aceste baze,

¹ V.F. Verstiuk, O.V. Haran, O.I. Hurjii și alții, coord. V.A. Smolii, *Istoria Ukraini, Alternativî*, Kiev, 1997, p. 361.

² Leonid Makarovîci Kravciuk, *Maiemo te, șcio maiemo. Spohadî i roz-dumî*, Stolittea, Kiev, 2002, pp. 40-41.

în februarie anul următor, s-a înființat Societatea Limbii Ucrainene „Taras Șevcenko”, sub conducerea poetului Dmîtro Pavliciko, în urma convocării unei conferințe la Kiev cu filialele deja active la Lvov, Dnepropetrovsk, Poltava, Rivne, Cernigov și Harkov.

În fine, pe fondul deschiderii promovate de regimul Gorbaciov, în octombrie 1989, Verhovna Rada a adoptat legea privind limbile folosite în republică, oferind ucrainenei statutul de limbă de stat și un orizont de așteptare de cinci ani pentru înlocuirea limbii ruse cu cea ucraineană în activitatea instituțiilor din republică, garantând totodată drepturi egale limbilor minorităților naționale.¹ În pofida limitărilor ei, în teorie, a fost considerată mult mai liberală decât legea similară adoptată în republicile baltice, de pildă.

Biserica, în slujba renașterii naționale

Situația celor două biserici scoase în afara legii – Biserica Greco-Catolică Ucraineană și Biserica Ortodoxă Autocefală Ucraineană – a fost dezbătută tot mai intens de activiștii pentru drepturile omului, în vreme ce preoții au adoptat diverse forme de protest, de la nesupunere față de superiorii ierarhici până la greva foamei.

Statutul Bisericii Greco-Catolice Ucrainene, care număra patru episcopi, 269 de preoți și 489 de călugări, mai ales în regiunile Galiția și Zakarpattia², a fost clarificat în ianuarie 1990, în urma sinodului condus de episcopul Volodîmîr Sterniuk, iar un an mai târziu, cardinalul Miroslav Ivan Liubacivski s-a întors din

¹ Sliusarenko, *op. cit.*, pp. 492-493; Lîtvîn, *op. cit.*, p. 26.

² Volodîmîr Kindratovîci Baran, *Ukraina – novitnia istoriia (1945-1991 rr.)*, NAN Ukrainî, Institut ukraïnoznavstva im. I. Krîpeakevîcea, Lvov, 2003, p. 394.

exil și a revenit la Lvov pentru a conduce Biserica Greco-Catolică Ucraineană, ce număra peste 2 000 de comunități la acea dată.¹

La fel de gravă fusese și situația Bisericii Ortodoxe Ucrainene, integrată în Biserica Ortodoxă Rusă și subordonată ierarhic Patriarhului Moscovei încă din 1685 și transformată într-un util instrument de rusificare a credincioșilor. O Biserică Ortodoxă Autocefală Ucraineană a ființat totuși pe teritoriul ucrainean între 1919 și 1930, iar după aceea, doar în Occident. La sfârșitul deceniului al nouălea, preoții și credincioșii din regiunile vestice ucrainene și-au anunțat în număr tot mai mare separarea de Biserica Ortodoxă Rusă, până când, în iunie 1990, în urma unui consiliu ecleziastic desfășurat la Kiev, mitropolitul Mstislav (Stepan Skripnîk) a devenit Patriarhul Kievului și al Întregii Ucraine.

Din 1 ianuarie 1991, pe teritoriul RSS Ucrainene au fost recunoscute nu mai puțin de 27 de confesiuni și religii, într-un efort real de asigurare a libertății conștiinței, concretizat apoi și prin adoptarea legii pentru credințele religioase de către Sovietul Suprem al RSSU în 26 aprilie 1991.

Între cele două Biserici și forțele democratice a existat de la început o foarte bună colaborare în spiritul renașterii naționale, dar aici a funcționat în continuare și Exarhatul Ucrainean al Bisericii Ortodoxe Ruse, redenumit, în 1990, Biserica Ortodoxă Ucraineană (Patriarhia Moscovei), aflat, așadar, sub autoritatea religioasă a Moscovei și păstorirea mitropolitului Vladimir, cu reședința la Lavra Peșterilor din Kiev. O mare parte a enoriașilor au rămas loiali acestei biserici. Fiecare Biserică și-a exercitat influența în funcție de tradiția istorică:

¹ Orest Subtelny, *Ukraine. A History*, ed. a 4-a, University of Toronto Press, Toronto, 2009, p. 578.

Printr-un demers istoriografic de amploare, apelând la surse dintre cele mai variate – literatură de specialitate, romane, interviuri, documente din arhive, presa vremii –, istorici din România, Rusia și Republica Moldova investighează trecutul unuia dintre cele mai mari state din istoria omenirii. În volum veți găsi răspunsuri la întrebări esențiale despre teme importante ale Războiului Rece: Cum a luat ființă Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice (URSS)? Cum au perceput oamenii de rând prăbușirea „imperiului” sovietic? A existat, cu adevărat, la sfârșitul anilor 1980, o revoluție antinomencluristă? Putea Mihail Gorbaciov, ultimul lider sovietic, să evite finalul din 1991? De ce consideră sovietologii că acțiunile Ucrainei au fost decisive pentru dispariția URSS? Cum s-a desprins Republica Moldova de uniune? Care a fost rolul temutului KGB în procesul complex al destrămării Uniunii Sovietice? Ce cred istoricii ruși despre reformele declanșate în deceniul al nouălea, perestroika și glasnost?

Parteneri media:

**OBSERVATOR
CULTURAL**

Carte recomandată de

Historia